УДК 81’23(477)(049.32)
DOI https://doi.org/10.26661/2414-1135-2026-103-34

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ КОСМЕДИ ТЕТЯНИ АНАТОЛІЇВНИ ТА ПАПІШ ВІТАЛІЇ АНДРІЇВНИ «УКРАЇНСЬКА ПСИХОЛІНГВІСТИКА: ІСТОРІОГРАФІЯ (ДР. ПОЛ. XIX – ПОЧ. XXI СТ.)»[1]

ПОВЕРНЕННЯ ВКРАДЕНОГО ГОЛОСУ: ІСТОРІОГРАФІЧНА РЕПАТРІАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ

Негер О. Б.
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
вул. Університетська, 14, Ужгород, Україна
orcid.org/0000-0002-9823-8329
oksana.neher@uzhnu.edu.ua

REVIEW OF THE MONOGRAPH BY TETIANA A. KOSMEDA AND VITALIIA A. PAPISH “UKRAINIAN PSYCHOLINGUISTICS: HISTORIOGRAPHY (SECOND HALF OF THE 19TH – EARLY 21ST CENTURY)”[1]

RECLAIMING THE STOLEN VOICE: HISTORIOGRAPHICAL REPATRIATION OF UKRAINIAN PHILOLOGICAL THOUGHT

Neher O. B.
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of the Ukrainian Language
Uzhhorod National University
Universytetska str., 14, Uzhhorod, Ukraine
orcid.org/0000-0002-9823-8329
oksana.neher@uzhnu.edu.ua

Повномасштабна війна РФ проти України актуалізувала потребу негайної деколонізації гуманітарного простору й демонтажу імперських міфів про вторинність української науки. Одним із таких міфів тривалий час залишалося твердження про відсутність самобутньої української психолінгвістичної традиції та її тотальну залежність від радянської теорії мовленнєвої діяльності. Монографія Тетяни Космеди й Віталії Папіш «Українська психолінгвістика: історіографія (др. пол. XIX – поч. XXI ст.)» (Вінниця–Львів, 2026) є потужною науковою відповіддю на ці виклики, повертаючи вітчизняному мовознавству його суверенну історію.

Це дослідження репрезентує фундаментальний зсув у методології дослідження історії мовознавства. Праця пропонує системну ретроспективу розвитку вітчизняної психолінгвістичної думки за понад півтора століття, долаючи усталені стереотипи про імпортований чи вторинний характер цього наукового напряму.

Тривалий час вітчизняна психолінгвістична історіографія була презентована переважно у форматі розрізнених наукових статей, окремих розділів навчальних посібників (як-от у працях Л. Калмикової чи Л. Засєкіної) або вузькоспеціалізованих дисертаційних оглядів. Проте масштаб-

[1] Космеда Т., Папіш В. Українська психолінгвістика: історіографія (др. пол. XIX – поч. XXI ст.). Вінниця; Львів: ПростірМ, 2026. 448 с.

ного, системного монографійного дослідження, яке б реконструювало цілісний шлях української психолінгвістичної думки від XIX століття до сьогодні із залученням спадщини діаспори, аналізом регіональних шкіл, асоціативної лексикографії та дидактики, в українському мовознавстві досі не було створено.

Актуальність рецензованої праці визначається її націєцентричною та антропоцентричною методологією. Авторки не просто здійснюють механічний опис публікацій, а реконструюють «психологійний код нації», закладений у працях українських мислителів. Особливою цінністю монографії є доведення того факту, що українські класики не просто йшли в ногу зі світовою наукою, а часто випереджали її. Так, у праці переконливо продемонстровано, що Олександр Потебня своєю феноменологійною психолінгвістичною теорією випередив ідеї М. Гайдеггера та М. Мерло-Понті, а зафіксовані Іваном Франком «сонні візії та галюцинації» у творчому процесі передували теорії тлумачення сновидінь З. Фройда.

В основі концепції видання лежить ідея спадкоємності національної наукової традиції від ідей Олександра Потебні до розгалуженої мережі сучасних дослідницьких центрів. Монографія побудована за хронологійно-

тематичним принципом, що дає змогу Т. Космеді й В. Папіш детально простежити еволюцію психолінгвістичних ідей крізь призму різних історико-політичних епох.

Зміст праці виявляє чітку логіку розгортання наукового наративу від першоджерел до сьогодення, що вможливлює комплексне охоплення персоналій, інституцій та лексикографійних праць.

Структурне наповнення монографії вражає своєю масштабністю та охоплює розвиток філологічної думки від зародження потебніанства до діяльності сучасних регіональних осередків. На особливу увагу заслуговує деталізований аналіз шкіл, представлений у книзі. Авторки здійснили унікальне картографування сучасної української науки: від харківських досліджень художнього тексту Л. Лисиченко та одеських розробок у галузі NLP й інформаційної безпеки Т. Ковалевської до клінічної психолінгвістики й нейропсихології перекладу Луцької школи Л. Засєкіної та С. Засєкіна. Окремо висвітлено роль Переяславського осередку, який очолює Л. Калмикова, під егідою якого з 2006 року функціонує Всеукраїнська асоціація психолінгвістів (ВАПЛ).

Дослідження не обмежується лише суто лінгвістичними аспектами, а активно залучає суміжні сфери: психоаналіз (у контексті розвідок В. Підмогильного), літературознавчу психологію мови (І. Франко, Д. Овсянико-Куликовський) та історіографію асоціативної лексикографії. Такий інтегративний підхід уможливлює відтворення цілісної картини розвитку вітчизняного людинознавства.

Передмова монографії, що відкривається концептуальним зауваженням Ігоря Симоненка про історичну пам'ять як стрижень національної ідентичності, задає чіткий вектор усьому дослідженню. Авторки відкрито артикулюють проблему інформаційної та ідеологійної війни, під час якої концепт «русского мира» тривалий час намагався маргіналізувати українське мовознавство, тавруючи його як «другосортне» чи суто «діалектне». У силовому полі радянської імперської ідеології послідовно нав'язувався міф про відсутність в Україні власної психолінгвістичної традиції, а вагомі напрацювання українських учених або замовчувалися, або апропріювалися імперським центром.

У цьому контексті Тетяна Космеда й Віталія Папіш пропонують змінити дослідницьку парадигму, висуваючи на перше місце принципи антропоцентризму й націєцентризму. Націєцентризм визначається як імператив глибокого пізнання власної наукової спадщини, відновлення історичної тяглості й ліквідація прогалин, зумовлених лінгвоцидом і тоталітарним минулим.

Важливим елементом передмови є гостра наукова полеміка, що демонструє безкомпромісну позицію авторок щодо колоніальних рудиментів у сучасному академічному просторі. Авторки вступають у дискусію зі статтею С. Кривенка (2024), який, хоч і декларує актуальність узагальнення досягнень української психолінгвістики, фактично залишається в полоні радянської методології (теорії мовленнєвої діяльності) й ігнорує доробок українських учених тоталітарної та посттоталітарної доби.

У передмові відверто порушується питання про діяльність Олени Горошко, чиї праці часто маркують вітчизняний психолінгвістичний дискурс, але публікуються виключно російською мовою у виданнях країни-агресора, що залишається непоміченим багатьма сучасними оглядачами.

Спростовується також твердження про те, що в Україні функціонує лише один профільний журнал із психолінгвістики. Авторки наголошують на паритетному існуванні двох авторитетних видань: часопису «Психолінгвістика» (Переяслав) та «East European Journal of Psycholinguistics» (Луцьк), що свідчить про високий рівень інституціоналізації науки.

Окрему увагу приділено працям Л. Засєкіної (2007) та Н. Лешкової (2012), у яких, попри патріотичні декларації, теоретичні узагальнення переважно спиралися на російськомовний матеріал. Це відображало стан розвитку психолінгвістичних досліджень того часу, коли

системне осмислення та історіографічне представлення українського досвіду ще не було достатньо сформованим.

У першому розділі «Зародження і поступ психолінгвістики в Україні: діяльність знаних мовознавців у тоталітарну добу (др. пол. XIX – 80-і роки XX ст.)» (с. 14–94) авторки блискуче аналізують потебнянство як ментальний фундамент української психолінгвістики, а також залучають до наукового обігу малодосліджені психолінгвістичні аспекти творчості Івана Франка, Леоніда Булаховського та Валер'яна Підмогильного. Останній постає як новатор, який здійснив першу спробу психоаналітичного опису особистості класика української літератури І. Нечуя-Левицького.

Другий розділ «Українське зарубіжжя: діяльність Івана Огієнка і Юрія Шевельова в царині психолінгвістики» (с. 95–120) виконує важливу «місію» інтеграції розпорошеного наукового знання: у ньому запропоновано аналіз спадщину українського зарубіжжя. Психолінгвістичні концепції Івана Огієнка (крізь призму часопису «Рідна мова») та Юрія Шевельова повертаються в загальнонаціональний дискурс як невіддільний елемент нашої інтелектуальної історії.

Третій розділ монографії «Сучасні психолінгвістичні осередки: видатні персоналії і школи (к. XX – поч. XXI ст.)» (с. 121–280) містить унікальну мапу сучасних наукових осередків (Харківського, Львівського, Одеського, Луцького, Переяславського та ін.) з докладної характеристикою особливостей їхньої діяльності.

У четвертому розділі «Досягнення української асоціативної лексикографії і психолінгвістичної дидактики» (с. 281–355) досліджено практичні виміри науки: історіографію асоціативної лексикографії (від перших праць Н. Бутенко до сучасних словників рекламних назв) та дидактичне забезпечення. Авторки здійснили детальний критичний аналіз навчальної літератури (посібників Л. Засєкіної, С. Куранової, Л. Калмикової та ін.), що дозволяє викладачам вищих навчальних закладів чітко орієнтуватися в сучасному навчально-методичному просторі.

Проте справжнім концептуальним ядром монографії є її післямова, яка перетворює історіографійний опис на далекоглядну дорожню карту розвитку дисципліни. Т. Космеда й В. Папіш чітко формулюють п'ять стратегійних завдань для постколоніального самоствердження української психолінгвістики:

1. Відновлення історичної пам'яті й репатріація імен – повернення у вітчизняну історіографію вчених, чиї праці були безпідставно апропрійовані радянською чи російською наукою.

2. Консолідація понятійного апарату – нагальна потреба опису національної терміносистеми психолінгвістики й створення першого фундаментального «Словника термінів психолінгвістики».

3. Розширення міждисциплінарних меж – інтеграція психолінгвістичних методів у сферу національної інформаційної безпеки й екологізації медіапростору.

4. Інституціоналізація нової субдисципліни – виокремлення в системі мовознавства самостійного наукового напряму – «Історія української психолінгвістики».

5. Дидактичне забезпечення нового покоління науковців – створення серії персональних покажчиків видатних українських учених, бібліографій фахових часописів (зокрема «East European Journal of Psycholinguistics» та «Психолінгвістика»), а також академічних хрестоматій і довідників.

Монографія Тетяни Космеди й Віталії Папіш є взірцем високоакадемічного, методологійно вивіреного й національно зрілого дослідження. Вона не лише заповнює лакуни в історії мовознавства, але й формулює програмні орієнтири для майбутніх поколінь науковців. Праця є фундаментальним внеском у процес деколонізації українського гуманітарного простору й заслуговує на найвищу оцінку наукової спільноти.

Дослідження Тетяни Космеди й Віталії Папіш «Українська психолінгвістика: історіографія (др. пол. XIX – поч. XXI ст.)» не просто підсумовує минуле, а є маніфестом і дорожньою картою майбутнього розвитку української психолінгвістики: її історію виокремлено в самостійну академічну субдисципліну. Особливо цінним у ній є те, що авторки довели інтелектуальну першість українських учених (О. Потебня, І. Франко) у формуванні світових психолінгвістичних і психоаналітичних концептів. Це руйнує міф про провінційність українського мовознавства. Уперше в межах однієї праці зведено воєдино діяльність вісьмох регіональних шкіл України із чітким описом їхньої спеціалізації (від прикладних NLP-технологій інформаційної безпеки до клінічного аналізу перекладу).

Дата першого надходження до видання: 18.07.2026
Дата прийняття до друку після рецензування: 23.08.2026
Дата публікації (оприлюднення):